

Јован О. Деспотовић

(Критички приказ књиге Хенрија Кисинцера *Дипломатија*)*

Последња књига доктора Хенрија Кисинцера, легенде савремених међународних односа, с карактеристичним насловом *Дипломатија*, одмах је привукла изузетно велику пажњу политичара, дипломата, стручњака за међународне проблеме, новинара и шире читалачке публике. Јер, тај професор историје и међународних односа, „несташни дечко“ америчке и светске дипломатије, бивши саветник за националну безбедност и министар иностраних послова (такозвани државни секретар) у администрацији америчких председника Ричарда Никсона и Џералда Форда седамдесетих година,¹ већ дуго својим контроверзним политичким ставовима и међународним активностима збуњује и политичаре и јавно мњење, и дипломате и стручњаке за међународна питања, као и обичне смртнике.

Судећи по првим реакцијама на књигу *Дипломатија*, мишљења о идејама и концепцијама Хенрија Кисинцера су опет подељена. За једне, та књига је животно дело „доктора дипломатије“ и величанствени опус оца савремене „реал-политике“. За друге, то обимно дело је, заправо, „зов“ дипломатске прошлости, из које долази и сам Хенри Кисинцер (иначе Немац јеврејског порекла, натурализован у Америци), и, стога, није „подобна“ за објављивање и читање у време стварања „новог светског поретка“.

Што се тиче државничке каријере, Хенри Кисинцер је вероватно најпознатији по томе што је успео да извуче Америку из Вијетнамског рата, због чега је, с представником тадашњег Северног Вијетнама Ле Дук Тоом, добио 1973. године Нобелову награду за мир. Али, Кисинцер

* Једанаесту по реду књигу Хенрија Кисинцера, са насловом *Дипломатија* (страна 912) објавила је маја 1994. у Њујорку издавачка кућа „Саймон енд Шустер“ (Simon & Schuster).

¹ Хенри Кисинцер је био главни „архитекта“ америчке спољне политике у време председника Никсона и Форда, у периоду од 1968. до (отприлике) 1975. године. Рођен је у Фирту (Немачка) 1923. године и с родитељима се доселио у Америку 1938. године. Докторирао је историју на Харвардском универзитету 1954. године, где је касније био и професор историје и међународних односа. Већ је његова прва књига *Нуклеарно наоружање и спољна политика* (објављена 1957. године) привукла велику пажњу стручњака за међународне проблеме. У администрацијама председника Кенедија и Џонсона Хенри Кисинцер је био често ангажован као консултант и експерт за спољнополитичка питања. Био је специјални саветник гувернера Њујорка Нелсона Рокфелера, а са те функције га је председник Ричард Никсон поставио на место свог саветника за националну безбедност.

је био и заговорник жестоких бомбардовања вијетнамских снага „ради извлачења Америке из рата“ и „ради ослобађања америчких ратних заробљеника“.

Хенри Кисинџер је први (и за сада једини) амерички државни секретар који није рођен у Сједињеним Америчким Државама. Већ само та чињеница много казује о личности и о политичким и „стручно-дипломатским“ квалитетима Хенрија Кисинџера.² Он је више пута посетио тадашњи Совјетски Савез, Јапан и европске земље, а остаће, сигурно је, упамћена и његова историјска посета Народној Републици Кини 1971. године (познатија као „пинг-понг дипломатија“). На Блиском истоку се дуго неће заборавити његово ангажовање у решавању арапско-израелских односа (познатије као „шатл-дипломатија“), после октобарског рата из 1973. године, из чега су касније произишли Кемпдејвидски споразуми о сепаратном успостављању мира између Египта и Израела.

После одласка из дипломатије,³ „несташни Хенри“ се и даље бавио спољнополитичким питањима, ангажујући се на плану такозваних људских права и неширења нуклеарног наоружања, као и у конкретнијим акцијама у вези с, на пример, прилагођеним и прагматичним „сламањем“ апартејда у Јужној Африци, и слично. У последње време, име Хенрија Кисинџера се у неколико наврата чуло и у вези с југословенском кризом и грађанским ратом у бившој Босни и Херцеговини. Могао се чак стећи утисак да је он имао нешто више „разумевања“ за српску ствар, што вероватно произилази из његовог концептуалног супротстављања „новом светском поретку“ у садашњем облику и критичког сагледавања америчке спољне политике.

У својој последњој књизи *Дипломатија* Хенри Кисинџер излаже стратегију, а можда је чак боље рећи филозофију, односа великих сила од француског кардинала Ришељеа (почетак 17. века), преко Метерниха, Бизмарка и многих других, до садашњих дана. Наслов који би вероватно боље одговарао тој књизи јесте, на пример, „политика моћи“ или „политика силе“. Сам Хенри Кисинџер на страницама својег дела често користи појам „геополитика“ да би описао и објаснио тему којом се бави. Међутим, он тај појам не користи у смислу у којем су га користили теоретичари геополитике почетком овог века (Албрехт

² Средином седамдесетих година критике на рачун Кисинџерове политике бивале су све веће. Основне замерке су се односиле на наводну Кисинџерову „попустљивост“ према Совјетском Савезу, јер су „комунисти“ према тим Кисинџеровим критичарима, у америчко-совјетском детанту стекли стратешку предност у наоружању. Међутим, није боље прошао ни главни Кисинџеров ривал, тадашњи амерички секретар за одбрану Џејмс Шлезинџер, који је заговарао „тврду линију“ према Совјетима. Обојицу их је, наиме, председник Џералд Форд сменио 1975. године.

³ Када је „раскрстио“ с Џералдом Фордом 1977. године, Кисинџера су, као специјалног консултанта, ангажовале Рокфелерова банка „Чејз Менхетн“ и радио-телевизијска мрежа Ен-Би-Си (NBC). Амерички председник Роналд Реган је повремено користио његове дипломатске „услуге у вези са ситуацијом у Латинској Америци и Африци. У међувремену, Хенри Кисинџер је објавио више књига, од којих су биле најзапаженије оне мемоарског типа, као што су *Године у Белој кући* (1980) и *Бурне године* (1983).

Хаусхофер, Рудолф Кјелен, Харолд Макиндер) да би објаснили утицај тзв. животног простора на политику, већ је за њега „геополитика“ једноставно синоним за односе великих сила.

Хенри Кисинџер пише, дакле, о концепту и пракси политике силе, о ономе што је теоријски истраживао већ деценијама и што је у пракси спроводио барем неколико година. Али, требало би подсетити да амерички политички „комесари“, идеолози и политички оперативци, државници и јавно мњење никада нису „волели“ (нити су икада прихватили) идеје о политици силе, без обзира на то што су (у пракси) стално били на тим „таласима“.

Од Вудро Вилсона, америчког председника који је довео трупе Сједињених Америчких Држава у Европу током Првог светског рата, до Билија Клинтона, садашњег америчког председника, који, корак по корак, ставља свет под америчку „супервизију“ (између осталог, и посредством војно-политичког пакта – НАТО-а), амерички лидери и дипломате су стално негирали и одбацивали идеје о политици силе као нешто „сирово“ и као својеврсну европску политичку „перверзију“. Американци су увек више волели бомбастичне фразе о „људским слободама“, „демократским процесима у свету“, „ширењу демократије“, „либерализму“, „слободној конкуренцији“ итд., али је њихово практично деловање на спољнополитичком плану било потпуно супротно тим фразама и често је имало ужасне и трагичне последице, посебно по одређене земље и народе.

Са својим европским „историјским генима“, Хенри Кисинџер настоји да покаже да је концепт политике силе и природан и неопходан у међународним односима. За њега, сила и моћ на спољнополитичком плану нису само принуда, претња и употреба оружане силе као инструмента политике, односно „махтполитик“ (Machtpolitik), како би рекли Немци, већ пре свега свест, признање и прихватање ограничења сопствене и туђе силе, сопствене и туђе политике. Државништво је, стога, у последњим вековима, боље речено од настанка тзв. модерног доба (односно почетака капиталистичког уређења света), вештина идентификовања националних интереса, реалистичка процена доступних средстава за остваривање тих интереса, грађење одговарајућих спољнополитичких односа у контексту тих интереса и на основу процена о могућностима ривалских сила. Ако су, на пример, потенцијали неке државе за остваривање сопствених интереса већи, онда она може тежити остваривању доминације и хегемоније или, чак, потпуном уништавању моћи ривалских сила. Али, ако су те могућности недовољне, као што је то, на пример, према мишљењу Хенрија Кисинџера, био случај у Европи почетком овог века, онда велике силе и државе настоје да учврсте своју моћ кроз експлицитна или имплицитна савезништва. При томе се мора узимати у обзир изрека чувеног британског државника из прве половине 19. века лорда Палмерстоуна да „не постоје стални пријатељи и стални непријатељи, стални су само (наши) интереси“.

Трећина последње књиге Хенрија Кисинџера посвећена је европској дипломатској „сцени“ пре 1941. године, од стварања модерних међуна-

родних односа током тзв. Тридесетогодишњег рата (1618-1648) до слома тог система под налетом Хитлерових трупа. Аутор је, наравно, најснажнији у анализама дипломатске историје после наполеонске Европе средином 19. века. Ипак, у вези с књигом *Дипломатија*, неки критичари Хенрија Кисинџера су већ указали на неке методолошке „омашке“ у смислу продубљенијих аналитичких захвата, затим на нешто сужен приступ, који се ограничава на политичке елите, као и на запостављање друштвених и економских промена, које су заправо „темељ“ сваке политике.⁴ С друге стране, Кисинџеров стил је изванредан и примамљив за читаоце, добро „зачињен“ управо „кисинџеровским“ опаскама и иронијама.

Суштина Кисинџерових идеја и приступа би се вероватно најбоље могла објаснити преко његове тезе да Први светски рат није избио због нестабилне равнотеже снага, створене надметањем великих земаља и њихових савеза, већ због тога што немачко царство није више било заинтересовано за одржавање такве равнотеже снага. Други светски рат је уследио, даље, због неспособности (или незаинтересованости) победничке савезничке коалиције да обнови равнотежу снага. Коначно, у читавом том периоду америчке вође су се „уверавале“ да равнотежа снага не само да није спречавала ратове већ је и доводила до њих. Због тога су Американци настојали, и настоје, да успоставе светски поредак на другачијим, стабилнијим и „новим“ принципима.

Кисинџерови критичари из Америке сматрају да је „несташни Хенри“ један од најбољих ученика „британске дипломатске школе“. Они су мишљења да за Кисинџера европска дипломатска пракса, она коју су дефинисали британски државници из 19. века, није обична историјска фаза у развоју међународних односа, већ историјска константа у вођењу спољне политике. Дакле, у њеној пракси и теорији. У том смислу, Хенри Кисинџер наводи да је америчко одбијање концепта политике силе у 19. веку било „луксуз“ који су Американци могли себи да дозволе на основу своје „океанске изолације“. Међутим, у 20. веку то је, према Кисинџеру, постало велика америчка (спољнополитичка) „мана“, без обзира на то да ли се испољавала у форми изолационизма (крајем двадесетих и почетком тридесетих година овог века) или у форми идеолошког „крсташког рата“ (као у време погрома сенатора Макартија педесетих година овог века).

Хенри Кисинџер вероватно претерује када тврди да је његов бивши „бос“ Ричард Никсон (с изузетком, донекле, Теодора Рузвелта) био први амерички политичар који је јасно разумео концепт политике силе и који је, наводно, на основу њега вратио Америку у главне токове глобалних међународних односа. Ту, свакако, има и личних тонова, јер је стратег те америчке спољне политике у време Никсона био управо доктор Кисинџер, стручњак за „пинг-понг“ и остале дипломатије.

⁴ Видети, на пример, критички чланак сер Мајкла Хаурда о књизи Хенрија Кисинџера у часопису „The Foreign Affairs“ (Њујорк) од јуна 1994. године.

Они који се не слажу с Кисинцевим идејама с правом указују на то да „Америка, ипак, не може да буде европеизирана“. Амерички државници су, сигурно је, руковођени својим сопственим сагледавањем америчких националних интереса, али те националне интересе, исто тако, морају учинити прихватљивим свом изборном „телу“, које је снажно идеолошки мотивисано. А то је проблем с којим се Хенри Кисинцер суочавао док је био у врху америчке политике и с којим се поново суочио приликом писања књиге. Једноставније речено, на пример, даље ширење америчке хегемоније и доминације у свету мора се америчким гласачима приказати као борба за „ширење демократије“ и „ослобађање света“, за „заштиту људских права“ или за супротстављање међународном тероризму... Дакле, као борба за изградњу „новог светског поретка“. А, та противуречност у америчком спољнополитичком наступу постоји још од почетка овог века, односно од тренутка када су Американци по први пут снажније закорачили на глобалну међународну сцену и када су започели своја колонијална освајања.⁵

Од свог историјског укључивања у глобална међународна збивања за време председника Вудро Вилсона, током и после Првог светског рата, Американци су настојали да граде међународни систем заснован на једној кохерентној идеологији. Дакле, настојали су, и настоје, да граде међународну равнотежу и поредак на другачијим принципима од оних на којима се заснива европска идеја о равнотежи сила. Нема сумње да је филозофска основа америчких идеја о међународним односима била паралела наводном хармоничном поретку који постоји у природи,⁶ а који се „квари“ само људским грешкама и нетачним заснивањем политике. Дакле, наводна „хармонија“ је нормално стање међународних односа, а не стално и свесно одржавање равнотеже снага, као што то тврде заговорници европског концепта. У пракси, међутим, садашњи „нови светски поредак“, према својим резултатима и последицама, могао би да буде ужаснији него сви ранији европски покушаји заједно.

У књизи Хенрија Кисинцера *Дипломатија* с правом се указује да су у оквиру „светског поретка“ током „хладног рата“ амерички државници, као што су Џорџ Маршал, Дин Ачесон или Џорџ Кенан, прихватили концепт који би се могао описати као „блокирање“ или „парирање“. У суштини, то је био традиционални концепт равнотеже снага, прилагођен условима надметања са Совјетским Савезом. Али, да би добили одговарајућу јавну подршку, и ти амерички прагматични државници задржали су универзалистичку реторику. Хенри Кисинцер, на пример, тврди да Стаљин (на челу Совјетског Савеза) уопште није имао озбиљне

⁵ Видети, на пример, веома подстицајан чланак чувеног америчког књижевника и тада потпредседника Светске лиге за борбу против империјализма Марка Твена из 1902. године, с насловом *Тридесет хиљада убило милион*, у којем описује ужасе америчког преотимања Филипина од Шпанаца. Тај чланак је објављен код нас у часопису „Епоха“, бр. 69, од 12. децембра 1992. године.

⁶ Индикативно је, на пример, да амерички експерти за међународне односе у последње време често анализирају текст чувеног немачког филозофа Имануела Канта *Пројекат вечитог мира*. Видети, на пример, угледни часопис „Орбис“ из Филаделфије, јануара 1994, бр. 1/93.

глобалне претензије – он је био „старомодни реал-политичар, који је радио на опрезном ширењу совјетске моћи, очекујући да његови противници делују на исти начин“.

Враћајући се поново (и увек) на Вијетнам, Хенри Кисинџер индиректно схвата да су у Вијетнамском рату ти амерички универзалистички (вилсоновски) спољно-политички принципи били исто толико ирелевантни колико и америчка војна моћ. При томе полази и од сличних ставова десничарских заговорника „реал-политике“, као што је Ханс Моргентау, и левичарских пацифиста, као што је Ноам Чомски, који су последњих деценија разобличавали те антиномије америчке спољне политике, од које су се током Вијетнамског рата дистанцирали чак и најближи амерички савезници.

Већ је у својим мемоарским књигама доктор Кисинџер објашњавао како је манипулисао равнотежом моћи (снага) да би извукао Америку из „вијетнамске море“. Без обзира на то што је он у томе био тек делимично успешан, сви стручњаци за међународне односе и дипломатију одају му признање да је својим „кисинџеризмом“ снажно трансформисао међународну сцену. Он, на пример, није третирао Совјете као „криминалце“, већ као „одрасле људе“ са својим легитимним интересима; он је довео Кинезе, као „независне играче“, поново у међународну арену; он је подсекао „крила“ арапском национализму, враћајући Египат под западно (америчко) окриље, и тако даље.

У *Дипломатији* Хенри Кисинџер тврди да се показује да се „враћамо“ у тзв. мултиполарни свет.⁷ Наиме, он је већ током своје дипломатске каријере покушавао да створи тзв. мултиполарни свет, са Јапаном, Кином и Европом као потенцијално великим силама, поред СССР-а и САД. Али, седамдесетих година је једино прагматични кинески премијер Чу Ен Лај био спреман да „игра“ такве дипломатске „игре“ Хенрија Кисинџера, јер су Европљани били још увек слаби и недовољно повезани, док су Јапанци били, због ранијих искустава и садашње „слатке прагматичности“, превише скромни и незаинтересовани. Значи, Хенри Кисинџер је уверен да се тај његов концепт управо остварује. Наглашава да садашња америчка војна супериорност, без обзира на то што за њу нема озбиљнијих изазова, има ограничену вредност и у савременом свету и, поготову, за будућност. Европа и Јапан су већ постали глобалне економске силе, док ће Кина то највероватније постати првих година следећег века.

Хенри Кисинџер не прихвата тезе о пропадању и опадању америчке моћи у облику у којем их је, на пример, изнео политиколог и публициста

⁷ Синтагма „биполарни свет“ се користила у протеклих педесетак година да би се описао свет у којем постоји равнотежа снага између два глобална војно-политичка блока (амерички и совјетски). На основу те синтагме настале су још две – „униполарни свет“ и „мултиполарни свет“. Прва се користи да би се описао свет у којем постоји доминација на војном и политичком плану само једне глобалне силе (Америка), а друга да би се описао свет са више различитих „центара моћи“ (на пример, Америка, Европска унија, Јапан, па чак и Русија и Кина), чија је снага у већој или мањој равнотежи. Многи аутори данашњицу описују као „униполарно-мултиполарни свет“.

Пол Кенеди,⁸ али наглашава да се Америка, пре свега, мора сада научити да „функционише“ као сила у једном веома сложеном међународном систему – у систему у којем не може искључиво доминирати, али из којег не може побећи (у изолационизам). С друге стране, сви покушаји да се наметне америчка тзв. плуралистичко-демократска идеологија остатку света проћи ће исто онако као што су пролазила таква и слична настојања у време председника Вилсона и његових наследника. Америка, дакле, мора да одреди своје интересе и да их усклади са својим могућностима и средствима која јој стоје на располагању за њихово остваривање. „Испуњење америчких идеала мораће се тражити кроз стрпљиво слагање делимичних успеха“, закључује доктор Кисинџер. Према његовом мишљењу, Клинтонова администрација, која би хтела, без обзира на своју реторику, што мање мешања са светом анархије преко океана, може бити успешна само кроз такав опрезни минимализам.

На основу свега тога није тешко разумети због чега је последња књига Хенрија Кисинџера изазвала жестоке реакције (скоро и љутњу) свих људи „новог светског поретка“ у Америци и у свету. Они остају при аргументима да Кисинџерови закључци, на основу проучавања малог „парчета“ људске историје, не могу имати трајно и опште важење, а поготову се не могу пројектовати на сутрашњи свет још веће међузависности. Али, на нашем примеру смо могли да се уверимо како су паролe о „демократији“ и „људским правима“ лако сведене на равнотежу моћи и интереса великих држава и на политику силе. О Југославији се, на пример, својевремено говорило као о земљи у којој су угрожена људска права, да би се преко ноћи то променило и претворило у захтев за заштиту права на национално самоопредељење (признавање Хрватске и Словеније, а затим и државе која је међународно-правни фантом – Босне и Херцеговине, уз негирање таквих права српском народу). Сада се већ испоставило да су за решавање југословенске кризе најважније, ипак, територије и њихово стављање под контролу појединих великих сила.

Извлачећи свој последњи „адут из рукава“, критичари Хенрија Кисинџера наводе да у европским земљама више не постоје старе елите које би играле ту прецизну игру равнотеже моћи, већ су се појавиле неке нове елите, које су потиснуле оне старе и које сарађују с новим светским „демократским“ господарима. Та констатација је, условно, тачна, јер одсликава процес глобалне концентрације и централизације капитала и процес подређивања националних капиталистичких центара моћи капиталистичком наднационалном центру (са седиштем, наравно,

⁸ Истражујући узроке успона и падова свих досадашњих тзв. глобалних сила у људској историји (на пример, Персија, Македонија, Рим, Велика Британија итд.), Пол Кенеди је у својој књизи *Успони и пад Америкe* (1985. године) доказивао и да ће америчка глобална моћ неминовно кренути силазном путањом. Сличне тезе садржи и његова недавно објављена књига *Припремање за 21. век*, уз преписивање „рецепата“ за САД како да избегну негативне последице таквих историјских неминовности.

у Америци). Неки тај процес називају модификација, други га описују као универзализацију, док већина говори о стварању „новог светског поретка“.

Потпуно је логично да је у тим процесима неопходна идеолошка платформа „демократије“, „либерализма“ и „људских права“, као и ширење и заштита свега тога по „заробљеном“ свету. Наличје те идеологије на плану дипломатије је, на пример, концепт међузависности у међународним односима, идеја о дужности мешања у унутрашње послове других земаља и теорија о ограниченом суверенитету, што је све, ипак, савремена негација цивилизацијских вредности и тековина које су вековима мукотрпно стваране у међународним односима и на плану међународног јавног права.

Није тешко закључити да је Хенри Кисинџер у праву када каже да ће садашњи амерички „извоз демократије“ доживети исту судбину као и сви такви претходни амерички покушаји или као неки покушаји „извоза револуције“ по истом моделу (од Наполеона до Хомеинија). Као релативно добар теоретичар и искусан практичар у дипломатији, Хенри Кисинџер на време покушава да упозори Американце и књигом *Дипломатија* на све опасности таквог развоја, посебно ако га не буду у потпуности контролисали светски (амерички) центри моћи.

Опијени почетним успесима изградње „новог светског поретка“, Кисинџерови критичари су понекад чак и превише оштри према њему, у жељи да се наставе садашња освајања и довођење света под контролу и доминацију. Они недовољно јасно виде оно што је доктор Кисинџер одавно схватио – супротност интереса, која се налази у самој сржи садашњег и сваког другог међународног поретка.¹⁰ Те супротности интереса су већ доводиле до светских ратова, разарања и планетарних катастрофа. Управо због тога, Хенри Кисинџер заговара идеју да се сукоби интереса превазилазе дипломатијом и компромисима, а не ратовима. Наравно, уз „паметно“ очување америчке доминантне позиције у свету.

⁹ У наведеном чланку Мајкла Хауарда, на пример, наводи се позната теза да само ширење и развој демократских друштава ограничава важење Кисинџерових теза. Поставља се, такође, и питање примарности државе у савременим међународним односима, уз (дискутабилну) констатацију да њена улога све више опада. У последње време на Западу се се могле чути и тезе да је развој демократије у обрнутој пропорцији с бројем ратова. Пораст кризних жаришта у савременом свету очигледно негира такве тезе, које су многи већ оспорили и на примерима античке Грчке и, посебно, демократске Атине, чија је историја била обележена бројним ратовима.

¹⁰ С нестанком „биполарног света“, почетком деведесетих година, све више се говорило о „равнотежи (хармонији) интереса“, а не о „равнотежи снага“ на међународном плану (ту тезу је код нас заступао бивши савезни секретар за иностране послове Будимир Лончар), наравно под доминацијом Запада и уз „супервизију“ Америке. Развој догађаја последњих година сам је по себи разградио такве тезе.